

Dezydery Barłowski

UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI

Anihilacja „dogmatu płci” jako droga do ostatecznej emancypacji „homosapa”, czyli *gender* według Williama Burroughsa

William S. Burroughs (1914–1997) kojarzony jest w Polsce przeważnie z awangardową literaturą *queer*, psychodelią, Beat Generation i ruchami kontrkulturowymi drugiej połowy XX wieku. Twórczość Burroughsa nie ogranicza się jednak do książek prozatorskich, które dotychczas zostały przetłumaczone na język polski¹. Ten amerykański pisarz ma w swoim dorobku wypowiedzi nieliterackie i literackie, w których formułuje tezy dotyczące skomplikowanych problemów, żywo komentowanych we współczesnej filozofii czy w szeroko rozumianej humanistyce. Wśród nich pojawia się również kwestia *gender*. Ten obszar twórczości „pisarsko-myślowej” Burroughsa, powszechnie uznawanego za mizogina i beatnika, pozostaje jednak mocno niedowartościowany przez studia *gender*owe. Warto więc powrócić do jego rozważań wokół tematu płci i seksualności, choćby ze względu na ich – w pewnym sensie – emancypacyjny i prekursorski charakter.

Burroughs – konsekwentny myśliciel

Wskazanie konkretnej formacji, nurtu czy prądu myślowego, w którego ramach zmieściłaby się twórczość Williama S. Burroughsa, stanowi niemały problem. Choć twórca ten – towarzysko powiązany z Jackiem Kerouakiem i Allenem Ginsbergiem – zaliczany jest do najważniejszych przedstawicieli Beat Generation, to artystycznie i intelektualnie wyraźnie się od nich różnił (DURCZAK, 2003, s. 62). Co istotne, relacje między Burroughsem a – młodszymi od niego o około 10 lat – Kerouakiem i Ginsbergiem nie miały charakteru czysto koleżeńskiego. Autor *Nagiego lunchu* traktowany był przez nich bardziej jak swoisty mentor, szanowany nauczyciel czy też zaufana „bratnia dusza” (DURCZAK, 2003, s. 62–63).

1 Dotąd na język polski nie został przełożony żaden tekst eseistyczny Burroughsa, a przekładem jego poezji oraz ośmiu z około pięćdziesięciu opublikowanych po angielsku powieści (*Nagi lunch*, *Ćpun*, *Pedał*, *Cień szansy*, *Delikatny mechanizm*, *Wybuchowy bilet*, *Zachodni kraina* oraz napisana razem z Jackiem Kerouakiem faktograficzna proza *A hipopotamy żywcem się ugotowały*) zajmowało się dziewięciu tłumaczy: E. Arden, D. Barłowski, A. Chajewski, E. Górecka, M. Janiszewski, R. Januszewski, P. Lipszyc, M. Lorenc, A. Ziembicki.

Stosunek beatników do Burroughsa uwidacznia się nawet w świecie fikcji. U samego tylko Kerouaca postacie wzorowane na autorze *Nagiego lunchu* pojawiają w co najmniej sześciu powieściach². Zawsze otacza tych bohaterów aura tajemniczości i niedostępności, a ponadto odznaczają się oni ponadprzeciętną mądrością, za którą pozostałe postacie nie mogą nadażyć.

Co znamienne, w roli filozoficzno-duchowego guru stawiali tego awangardowego pisarza również członkowie kontestacyjnych formacji wyrastających na przestrzeni kilku dekad po Beat Generation (między innymi amerykańskiego ruchu hipisowskiego w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku, a dziesięć lat później – członkowie subkultury punk i nurtu cyberpunk, a potem – „muzycznej rewolucji techno”)³.

Mimo estymy, jaką Burroughs cieszył się na niwie literackiej (szczególnie postmodernistycznej i popkulturowej), w akademickiej humanistyce funkcjonował – rzecz można – „w undergroundzie”. Z jednej strony gdy po głośniejszej krajowej premierze *Nagiego lunchu* w roku 1962 autor został pozwany w USA o szerzenie pornografii, amerykańska krytyka nie dość, że nie stanęła w obronie pisarskiego artyzmu i swobody twórczej, to wielu wyraziło głos sprzeciwu po zamieszczeniu przez angielskiego literaturoznawcę w „The Times Literary Supplement” pozytywnej recenzji kontrowersyjnej książki (BAKER, 2010, s. 25). Z drugiej strony koncepcje filozoficzne i artystyczne Burroughsa już w latach siedemdziesiątych XX wieku znało wielu wybitnych filozofów, teoretyków kultury i wysoko postawionych przedstawicieli świata uniwersyteckiego Zachodu (przede wszystkim Anglii i Francji). Teksty tego pisarza nie były obce między innymi Félixowi Guattariemu, Gilles’owi Deleuze’owi, Michelowi Foucaultowi, Marshallowi McLuhanowi, Jeanowi Baudrillardowi i Sylvère’owi Lotringerowi – a ostatni z nich, czyli Lotringer, profesor Uniwersytetu Columbia oraz założyciel pisma i wydawnictwa „Semiotext(e)”, przedstawiał Burroughsa jako „filozofa przyszłości”, współczesnego geniusza, „człowieka, który najlepiej rozumie społeczeństwo postindustrialne” (cyt. za: KSIĘŻYK, 2013, s. 39).

W 1975 roku Lotringer zorganizował konferencję *Schizo-Culture*, promującą pierwszy numer „Semiotext(e)”, podczas której miała się odbyć debata konfrontująca amerykańską „myśl kontrkulturową”

² Postacie w powieściach Jacka Kerouaca wzorowane na Burroughsie to między innymi Old Bull Lee w *On the Road*, Bull Hubbard w *Book of Dreams* i *Desolation Angels*, Frank Carmody w *The Subterraneans*, Will Dennison w *The Town and the City*, Will Hubbard w *Vanity of Duluo*.

³ Do tych grup można zaliczyć między innymi amerykańskie ruchy kontrkulturowe lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku, niektóre frakcje subkultury punk, przedstawiciele nurtu cyberpunk, a nawet technomaniaków ostatniej dekady milenium (SILVERBERG, 1998, s. XII-XIII).

z „wywrotową filozofią francuską”. Stronę amerykańską reprezentowali: Ti-Grace Atkinson, John Cage i właśnie Burroughs. Ze Starego Kontynentu przyjechali natomiast: Michel Foucault, Gilles Deleuze, Félix Guattari, Jean-François Lyotard oraz Ronald D. Lang (jako przedstawiciel brytyjskiego ruchu antypsychiatrycznego). Prelegentom towarzyszyła niespodziewanie liczna (ponad dwutyśięczna) publiczność, wśród której na dodatek znalazło się wiele osób związanych ze środowiskami radykalnymi⁴. Konferencja zaczęła się od przepychanek i drobnych bijatyk między widzami, a sama dyskusja została zakłócona przez mnożące się wśród publiczności wtrącenia, komentarze, gwizdy, buczenie i okrzyki⁵.

Konferencja została ostatecznie przerwana, a Burroughsowi nie udało się skonfrontować przed publicznością swojej myśli z francuską filozofią poststrukturalną. Choć okazja do ugruntowania przez pisarza swojej pozycji na polu akademickim została wówczas niejako zaprzepaszczone, spotkanie z europejskimi prelegentami było owocne w skutkach. Podczas *Schizo-Culture* amerykański pisarz miał wygłosić referat o współczesnym procesie przemian w systemie kontroli, między innymi o wprowadzaniu „prawa do kontrolowanego protestu” i tworzeniu nad nami „niewidzialnej maszyny biurokratycznej”.

Trzy lata później Burroughs opublikował na łamach „Semiotext(e)” szkic *The Limits of Control* (BURROUGHS, 1985, s. 116-120), w którym rozwinął swoje rozmyślenia z konferencyjnego referatu, między innymi twierdzenie, iż technokratyczny aparat rządu posiada obecnie takie środki kontroli, o których nawet nie śnił Orwell, pisząc *Rok 1984*. Niemniej najsilniejszymi instrumentami kontroli – jak twierdził w niniejszym tekście – nadal są słowa, natomiast obowiązującymi dziś modelami kontroli – „subtelna sugestia” oraz „perswazja”. Jest tak, ponieważ całkowita kontrola unicestwia samą siebie. Zatem jeśli kontrola ma się utrzymać, to potrzebuje opozycji. Im bardziej złożony i totalny jest system kontroli, tym bardziej narażony jest na ataki, a także bezbronny wobec nich.

4 Ekshipisi, radykalne feministki, marksiści, bohema artystyczna, ale też osoby leczące się w ośrodkach dla weteranów i szpitalach psychiatrycznych.

5 Farsę, jaką okazała się konferencja, najdobitniej obrazuje incydent z udziałem Michela Foucaulta. Mianowicie, gdy francuski filozof powiedział: „Uważam, że wraz z rozrostem ruchów kontrkulturowych lat 60. rozpoczął się proces tworzenia nowych form faszyzmu, nowych form świadomości faszystowskiej, chociaż! dzieje się to wszystko, działo się równoległe z budową nowych form walki z faszyzmem”, sala zareagowała buczeniem i okrzykami. Kiedy publiczność zaczęła skandować: „Foucault to rządowy cyngiel”, „Foucault to przydupas CIA”, twórca *Historii szaleństwa* odpowiedział: „Gówno prawa! Tylko KGB mnie opłaca”. Słowa te wywołały ogromny skandal, którego rozmiary spotęgował dodatkowo sam Foucault, pisząc w artykule po konferencji, że kontrkultura lat sześćdziesiątych właśnie się skończyła, a *Schizo-Culture* uznał za jej słup graniczny (KSIĘŻYK, 2013, s. 39-43).

Sukces ponowoczesnej kontroli stanowi rezultat ciągłych dążeń do równowagi oraz unikania ostatecznych rozgrywek. Warto w tym miejscu wspomnieć, że na tej właśnie koncepcji bazował Deleuze, gdy pisał *Postscriptum o społeczeństwie kontroli*, którego rozszerzenie uzupełnione przykładami z *Nagiego lunchu* wykrzystał na kartach *Mille plateaux* (napisanym w duecie z Félixem Guattarim) przy idei, ciała bez organów; zgodnie z tą ideą, podmiot winien wyzwolić swoje ciało z kulturowych ograniczeń i chłonąć wielość, intensywność ciągłego stwarzania się na nowo (ZDEBIK, 2012, s. 167-177).

Seksualność, kobieta i mężczyzna

Co istotne, Burroughsa koncepcja „kontroli” wydaje się w znacznej mierze determinować postrzeganie płci i tożsamości seksualnej przez amerykańskiego myśliciela. Choć Burroughs nigdy nie napisał artykułu naukowego, w którym zawarłby spójną teorię funkcjonowania kategorii *gender* w społeczeństwie, to na podstawie twórczości tego pisarza można stwierdzić, że takową niewątpliwie posiadał. Zresztą już na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku otwarcie głosił, iż różnica między płciami – organizująca nasz świat – jest raczej unormowana przez kulturę niż przez naturę – zatem, zdaniem Burroughsa, płęć to bardziej kwestia społeczna niż biologiczna (KSIĘŻYK, 2013, s. 121).

Burroughs zakładał, że typów płci i seksualności człowieka może być tak dużo, że nie sposób ich policzyć (LYDENBERG, 1987, s. 167). Jednak ze względu na aspekt biologiczny wpisany w pole sfery płciowości główny podział przebiega między osobami wychowanymi na kobiety a osobami wychowanymi na mężczyzn (DOUGLAS, 1998, s. 31-33). Przekazywane zgodnie z binarnymi schematami wzorce – zachowań, myślenia itd. – w jakie społeczeństwo wyposaża dziewczynki i chłopców, są wyraźnie dodatnio i ujemnie wartościowane przez Burroughsa. W swojej „aksjologii płci” autor *Nagiego lunchu* (ODIER, 1989, s. 116) podaje przykłady ze *Zwycięstwa* Josepha CONRADA (2017). Interpretuje tę powieść cynicznie i z szowinistycznym utylitaryzmem. Główny bohater *Zwycięstwa* – Heyst – jest wychowywany przez ojca filozofa w duchu intelektualistycznego, skrajnie krytycznego oglądu świata. Wskutek tej edukacji Heyst popada w nihilizm; wyrusza w samotną wędrówkę, podczas której psychicznie odgradza się od zła tego świata. Bohater jest silny, zahartowany, a jego psychiki broni krytyczna osłona. Na swojej drodze spotyka jednak Lenę. Ta po zauroczeniu się młodzieńcem sama postanawia go w sobie rozkochać. Koniec końców Lena dopina swego i stopniowo obdzierając Heysta z wypracowanych przez lata „filozoficznych warstw ochronnych”, rozbudza w nim miłość. Szczęście zakochanych nie trwa jednak długo, bo gdy nad-

chodzi chwila próby, Heyst, pozbawiony ojcowskich zabezpieczeń, popełnia samobójstwo.

Interpretacja tej historii doprowadza Burroughsa do stwierdzenia, że to konstrukt o nazwie „kobieta” w rzeczywistości odpowiada za miłość. Z kolei owo uczucie stanowi jeden z najgorszych wirusów, jakie trawią naszą cywilizację; miłość to mistyfikacja stworzona przez kobiety – zwykł powtarzać amerykański myśliciel – a kobiety to największy błąd w rozwoju *homo sapiens*. Człowiek płci żeńskiej, według Burroughsa, reprezentuje jakby osobny podgatunek, zupełnie inny niż mężczyzna. Między celami kobiet i mężczyzn istnieje sprzeczność, z których największa pojawia się, gdy chodzi o zdobycie macierzyńskiej stabilizacji (*Women: A Biological Mistake* – BURROUGHS, 1985, s. 124–126). Zdaniem Burroughsa, współczesny świat zmierza coraz bardziej w stronę matriarchalnej dominacji, która determinuje aseksualny profil społeczeństwa i prowadzi do ekonomiczno-społecznego *status quo*, pozwalającego kobietom kontrolować i tak już uległych mężczyzn – ospałych, konformistycznych, niezdolnych do intelektualnej konfrontacji, ofiar zastanej rzeczywistości (ODIER, 1989, s. 122).

Tezy te, mimo ich ewidentnie mizoginistycznego wydźwięku, w pewnej mierze pokrywają się z koncepcjami funkcjonującymi obecnie w *gender studies*. Co więcej, niektóre z konstatacji Burroughsa można uznać za prekursorskie w badaniach właśnie nad płcią społeczno-kulturową. Rzecz jasna, w dorobku awangardowego postmodernisty nie znajdziemy rozpraw na miarę *Uwikłanych w płć*, *Sexual Politics* czy *Drugiej płci*. Sporo kwestii poruszanych w niniejszych publikacjach Burroughs rozwija jednak na kartach swych konceptualnych utworów literackich, w których również, głównie poprzez sugestywne metafory, przedstawia alternatywy dla współczesnego układu społecznego.

„Tożsamość” dzikich chłopców

Stworzone przez Burroughsa, a najmocniej zapisane w przestrzeni amerykańskiej kultury wizje świata odrzucającego normy seksualności, to przede wszystkim fantastyka z *Nagiego lunchu* oraz trylogii „nova”⁶. Gdy jednak patrzymy na cały dorobek Burroughsa, wydaje się, że jego poglądy na temat sfery płciowej zostały wyłożone w sposób najbardziej dosadny na kartach powieści z 1971 roku pt. *The Wild Boys. A Book of the Dead*. W czterech wymienionych wcześniej popularnych powieściach autor konstruuje abstrakcyjny, konceptualnie „kosmiczny” świat przedstawiony, którego funkcjonowanie i struktura stanowią pseudofuturystyczną fantazję na

⁶ Trylogia „nova” (określana również jako *cut-up trilogiy*): *Soft Machine*, *The Ticket That Exploded*, *Nova Express*.

temat rozwoju człowieka. Rzeczywistość ukazana w *The Wild Boys* stworzona jest natomiast bezpośrednio na gruzach cywilizacji znanej współczesnym czytelnikom, a podstawy funkcjonowania tamtejszego życia społecznego przypominają te, jakie zdążyły się już zapisać na kartach historii ludzkości.

Akcja *The Wild Boys* toczy się w (post)apokaliptycznych realiach XX wieku. Narracja skupia się na grupce tytułowych dzikich chłopców, społecznych outsiderów zjednoczonych w swoistej męsko-queerowej utopii. W ich rzeczywistości nie ma czynników normatywizujących, nikt nie sprawuje nad mężczyznami władzy, nie znają oni autorytetów, nie przyjmują żadnych systemów praw i wierzeń, a wzajemnych relacji bohaterów nie normuje tradycyjna hierarchia. Chłopcy uprawiają nieheteronormatywny seks, biorą narkotyki i uznają jedynie sztuczne metody prokreacji. Z jednej strony są wolną, niezależną dionizyjską wspólnotą, a z drugiej – konglomeratem maczystowskich przymiotów, lecz urzeczywistnionym poza społecznym porządkiem, bo poza systemem patriarchalnym. Choć grupa przejawia cechy charakterystyczne dla macyzmu, to reprezentowany przez bohaterów typ męskości (nie) pozostaje w swoistej próżni społeczno-kulturowej i nie można go wpisać w ramy koncepcji typowych dla patriarchy, które na przykład Eve Kosofsky Sedgwick ujmuje w teorię homospołeczności (SEDGWICK, 1985), Rayven Connell – męskości hegemonicznej (CONNELL, 1996), a Pierre Bourdieu – męskiej dominacji (BOURDIEU, 2004)⁷. Nie można więc stwierdzić, że dzicy chłopcy żyją w homospołeczności, bo przede wszystkim nie „handlują kobietami” – przedstawicielki płci żeńskiej nie są bohaterom do niczego potrzebne. Życie w anarchii skutkuje natomiast brakiem możliwości wyznaczenia wspólnego dla całej grupy jasno określonego systemu wartości, a w efekcie działania chłopców nie są determinowane chęcią wspierania wzajemnych interesów. Anarchia,

7 Zgodnie z teorią Eve Kosofsky SEDGWICK (1985, s. 1-5), mężczyźni od XIX wieku wchodzili z sobą w rozmaite relacje, opierające się na promowaniu własnych interesów oraz handlu kobietami – tworzyli tym samym homospołeczności; męskość hegemoniczna jest społecznym modelem normującym wzór zachowań (męskich – ze wskazaniem na „najbardziej męską” postawę – i damskich) oraz podział ról w danej społeczności, która odpowiada za jego utrwalanie i sankcjonowanie. Funkcjonowanie tego modelu opiera się na układzie społecznym (najczęściej uzasadnianym biologicznymi uwarunkowaniami), który stawia mężczyznę w roli dominującej, a kobietę – podległej. Przyjęty w ten sposób ideał męskości kulturuje siłę, odwagę, agresję, przemoc, mizoginię, homofobię i współzawodnictwo. Koncepcja ta została utworzona na podstawie Antonia Gramsciego teorii hegemonii kulturowej (CONNELL, 1996). Podobna do koncepcji męskości hegemonicznej jest koncepcja męskiej dominacji (BOURDIEU, 2004), lecz w modelu tym dodatkowo podkreśla się autodestrukcyjny charakter „najbardziej męskiej męskości” i ogólnospołeczną egalitarność opresji niniejszej normy męskości.

a w tym nieuznawanie norm społecznych, oddala również chłopców od schematów męskości hegemonicznej i męskiej dominacji.

Chłopcy znajdują się poza uporządkowaną strukturą patriarchalną, państwową, rodzinną, nikomu nie podlegają, nikt ich nie kontroluje – tylko oni (indywidualnie) kontrolują własne środowisko; wydaje się, że mają wolność absolutną. Co ciekawe, mimo że sami osiągnęli już najwyższy stan emancypacji, to nie wspomagają jednostek, które system wciąż krzywdzi. Najdobitniejszym tego przykładem jest stosunek dzikich chłopców do kobiet. Stronią oni od przedstawicielek „słabej płci”, zbytnio im nie współczują i nie nawiązują z nimi bliższych relacji. Nawet płodząc dzieci, myślą o tym, by nigdy nie zobaczyły one kobiecej twarzy i nigdy nie usłyszały kobiecego głosu.

Odrzucenie żeńskiego pierwiastka przez męską utopię w *The Wild Boys* nie łączy się jednak z pragnieniem materialnego unicestwienia wszystkich przedstawicielek przeciwnej płci. Burroughs, odgradzając dzikich chłopców od dziewcząt, rozwiązuje – jego zdaniem podstawowy – problem współczesnego człowieka. Zarówno w rzeczywistości, jak i w powieści kobiecie przypisywana jest bowiem odpowiedzialność za kwestie, które Burroughs chciałby usunąć z ludzkiej egzystencji, na przykład ciepło domowe, emocjonalność, własną i cudzą seksualność, potrzebę bezpieczeństwa i stabilności, empatię, troskę o bliźnich. Pozbywając się ich, człowiek – zresztą ironicznie określany przez pisarza „homosapem” – ma osiągnąć wolność i optymalną drogę rozwoju, a współcześnie jest od tego daleki. Burroughs twierdzi zatem (DOUGLAS, 1998, s. 31–32), że choć to mężczyźni posiadają większość polityczno-społecznej władzy, odpowiedzialne za utrzymywanie płciowego *status quo* są kobiety (MORGAN, 2012, s. 493–495). Zgodnie z tymi teoretycznymi założeniami, prawie wszystkie pierwszoplanowe postacie w powieściach Burroughsa są płci męskiej, a pojawiające się z rzadka kobiety są nacechowane raczej negatywnie. Tak skonstruowany jest też świat w *The Wild Boys*, gdzie odrzucenie kobiecości jako takiej skutkuje dodatkowymi benefitami. Chłopcy są bowiem w stanie kontrolować nawet śmierć, co ciekawe – za pomocą kultywacji seksu, przemocy i odurzania się. Ponadto, dzięki ciągłemu pielęgnowaniu witalności, utrzymywaniu rebelii oraz wyeliminowaniu z psychiki doznań miłosnych i romantycznych uczuć tytułowi bohaterowie wyrobili w sobie umiejętność świadomego i racjonalnego zarządzania własnymi emocjami, a jednocześnie pozbyli się utrapień uczuciowości i nadwrażliwości. Rezygnując z utartych struktur patriarchalnych oraz jasnego samodefiniowania, skazują swą tożsamość na specyficzne „zawieszenie” w rzeczywistości – na egzystencjalny dryf w mglistym kierunku.

W stronę *queer*

Nieustający bunt chłopców z powieści Burroughsa, pojmowany egalitarnie, przy jednoczesnym systematycznie ponawianym geście rekonstrukcji własnej „inności” oraz negocjowaniu zinternalizowanych norm społeczno-kulturowych, pozwala na traktowanie bohaterów *The Wild Boys* jako przedstawicieli queerowej (anty)tożsamości⁸. Gdy weźmiemy pod uwagę całokształt filozofii Burroughsa, „bycie *queer*” wydaje się jedynym perspektywicznym wyborem na drodze rozwoju ludzkiej seksualności. Ta teza znajduje również potwierdzenie w życiu pisarza, gdyż sam latami kreował się na „*queera*”, odrzucając przy tym propagowane w społeczeństwie modele tożsamości czy też odżegnując się od postulatów kolejnych ruchów, nurtów czy formacji.

Za swoistą formę apoteozy *queer* można uznać wcześniejszą, realistyczną powieść Burroughsa pt. *Queer* (w polskim przekładzie – *Pedał* – BURROUGHS, 1993), która stanowi zapis wspomnień autora z pobytu w Mexico City. Nieprzypadkowo toczy się tam również część akcji *The Wild Boys*. Warto podkreślić, że choć książka była pisana między rokiem 1951 a 1953, to z powodów obyczajowych do jej publikacji doszło dopiero w 1983 roku. *Queer* opowiada o losach homoseksualnego nowojorczyka Williama Lee, który postanawia wyjechać na dłużej do stolicy Meksyku – rozstawionej jako miasto odszczepieńców i zagubionych dusz. To w Meksyku Lee chce odnaleźć odpowiadające mu otoczenie, towarzystwo, partnera, a ponadto uciec od narkotyków. Po przeprowadzce bohater czuje się wciąż wyobcowany, inny niż wszyscy i zagubiony. Ponawiane próby nawiązania kontaktów towarzyskich kończą się fiaskiem. W końcu Lee trafia na młodego Gene’a Allertona. Szybko dochodzi między nimi do stosunku seksualnego, a William zostaje zauroczony niezwykłością napotkanego młodzieńca. Z jednej strony Gene godzi się na bycie partnerem pasywnym, ale z drugiej – podczas seksu nie przyjmuje żadnej ze znanych Williamowi ról. Romans mężczyzn się rozwija i w końcu postanawiają oni wyjechać we wspólną podróż na południe w poszukiwaniu mitycznego narkotyku. Mimo kolejnych zbliżeń między bohaterami seksualność Gene’a wciąż pozostaje tajemnicą dla Williama, który po nieszczęśliwym zakończe-

⁸ Dzicy chłopcy – zgodnie z założeniami teorii *queer* (JAGOSE, 2000, s. 96–100) – wymykają się powszechnie obowiązującym kategoriom normatywnym i nie definiują swojej seksualności zgodnie z arbitralnymi wzorcami seksualności, a wybory bohaterów w obszarach seksualności charakteryzują się tymczasowością. Uznać chłopców za *queerów* można również za sprawą braku stałej, przypisanej im personalnie tożsamości – bohaterowie pozostają w ciągłym i nieskończonym procesie redefiniowania samych siebie. Każdy z dzikich chłopców jest więc *queerem* i jawi się jako podmiot zarówno nieujarzmiony normami seksualnymi, jak i niemożliwy do sklasyfikowania wedle powszechnie zaakceptowanych norm płci (BUTLER, 2006, s. 530–550).

niu intensywnego romansu sam niejako odnajduje się we własnym zagubieniu lub, mówiąc inaczej, we własnej dziwności (lub „queerowości”).

Warto zaznaczyć, że termin „queer” w pisanej na początku lat pięćdziesiątych XX wieku powieści zostaje użyty do opisu zjawiska, które akademickiej definicji doczekało się dopiero u schyłku XX stulecia. W połowie XX wieku na Wschodnim Wybrzeżu USA wyraz *queer* funkcjonował przede wszystkim w dwóch znaczeniach: jako wulgarnie określenie kogoś zachowującego się dziwnie, odmienca, dziwoląga; jako slangowe wyrażenie ze światka homoseksualnego Nowego Jorku, używane w stosunku do mężczyzn zidentyfikowanych jako *butch*, analogiczne do określenia *faggot* na *femme*. W powieści Burroughsa „queer” oznacza natomiast osobę, która nie może być zakwalifikowana jako *butch*, *femme* czy ogólnie jako gej. Osoba taka cechuje się nie tylko „znajdującą się w zawieszaniu” seksualnością, ale też po części jest określana przez specyfikę swojej tożsamości płciowej. Dla głównego bohatera niemal każda próba orzekania o swoim „ja” na poziomie seksualności kończy się wprowadzeniem własnej osoby w jeszcze większe zagubienie i niepewność. Rozwiązaniem tej sytuacji jest obranie losu autsajdera i mnożenie wewnętrznych oraz zewnętrznych konfliktów, które – według Burroughsa – stymulują intelektualny, duchowy i cywilizacyjny rozwój.

Kłopoty z określeniem własnej seksualności łączą się z tym, jak opisywany w książce „queer” traktuje aktywność seksualną. Amerykański myśliciel (BURROUGHS, 1985, s. 84–85) uważał stosunek płciowy za formę rozładowania nagromadzonego napięcia, co wpiisywało się w pisarza postulat odrzucenia norm utrwalonych w społeczeństwie przez nauki chrześcijańskie. Dla bohatera powieści BURROUGHSA (1985, s. 85–86) – „queera” – seks nie musi więc niczego budować, nie musi dawać szczytów przyjemności, a tym bardziej nie musi prowadzić do romantycznego zacieśniania relacji. W późniejszej fazie swojej twórczości autor *Nagiego lunchu* uzupełnił te założenia tezą, że ludzkość znajduje się na progu kolejnej rewolucji seksualnej, którą zainicjuje postęp techniczny (BURROUGHS, 1985, s. 84–87). Ta przepowiednia miała się z kolei stać urzeczywistnieniem teorii Burroughsa dotyczącej postępu ludzkości. Komputery i personalne urządzenia elektroniczne amerykański pisarz uznał za przedłużenia układu nerwowego, które w przyszłości zastąpią nam między innymi tradycyjny stosunek seksualny⁹. Postulował

⁹ Co ciekawe, zagadnienia normatywnych wzorców, które wpajane są ludziom przez społeczeństwo od najmłodszych lat, w bardzo podobny sposób wyjaśniane są wiele lat później przez uznanego w środowisku akademickim pioniera socjologii seksualności Stevena SEIDMANA (2012), rozwijającego teorię (GAGNON, SIMON, 1973) „skryptów seksualnych” (SEIDMAN, 1997).

tym samym (BURROUGHS, 1985, s. 196–201), by nie myśleć o seksualności przez pryzmat starych wzorców, jakie wpajane są kolejnym pokoleniom ludzi od wczesnego dzieciństwa. Na drodze ewolucji „homosapa” należy z tych wzorców rezygnować, choć wydają się one dla nas bezpieczne i wystarczające. W praktyce więc – według Burroughsa – by nadal się rozwijać, trzeba być – *explicite* – queerem.

Burroughs a feminizm

Choć nie da się zaprzeczyć, że mizoginia wpisana jest zarówno w utwory literackie, jak i w eseistyczne wypowiedzi Burroughsa, to sporo wygłaszanych przez niego tez dotyczących płci i seksualności da się w pewnym stopniu pogodzić z podejściem feministycznym, a tym bardziej z radykalnym feminizmem „drugiej fali”. Ciekawej próby wytłumaczenia owej kwestii podejmuje się Robin LYDENBERG (1987, s. 167–169). Amerykański badacz pozycję, jaką autor *Nagiego lunchu* zajmował wobec kobiet, określa mianem „taktycznej mizoginii” („tactical misogyny”). Co więcej, Lydenberg, polemizując z często powielaną tezą, stwierdzał, że Burroughsa krytyka płci żeńskiej wynikała nie z nienawiści do kobiet, a z empatii oraz chęci ich wspomożenia w procesie emancypacji (MIKRIAMMOS, 1975, s. 101–102). Przy przyjęciu tej tezy hasło głoszone przez samego Burroughsa (a także przez jego biografów i wielu badaczy) oraz cała jego egzystencja – pisarstwo i życie codzienne – były spójnym i konsekwentnym projektem. Warto zauważyć, że amerykański myśliciel do przedstawicielek płci przeciwnej odnosił się zawsze z szacunkiem, a nawet wchodził z nimi w bliskie relacje towarzyskie (MILES, 1992, s. 36–37). Związał się wszakże z Joan Vollmer, z którą miał potomstwo, i, jak wynika z wypowiedzi przyjaciół pary (między innymi A. Ginsberga i J. Kerouaca), małżonkowie umieli się dogadać, zabawić, cieszyć wspólnym życiem (MILES, 1992, s. 37, 44). Przez pięć lat stanowili parę zakochaną, szczęśliwą, ufającą sobie, wspierającą się, a po śmierci Vollmer osamotniony wdowiec doznał załamania psychicznego i do końca życia nie mógł pogodzić się z odejściem swojej wybranki¹⁰. Ponadto sam Burroughs miał skrywać w sobie „pierzwiastek kobiecy”, którego się nie brzydził. Potwierdza to między innymi Allen Ginsberg, wieloletni przyjaciel i kochanek pisarza, gdy określa autora *Nagiego lunchu* męskim twardzielem, który w łóżku zmienia się w namiętną kochankę (KSIĘŻYK, 2013, s. 121–122).

¹⁰ Związek Vollmer i Burroughsa zakończył się 6 września 1951 roku, kiedy to w meksykańskim hotelu strzałem z broni palnej William zastrzelił Joan. Kobieta zginęła jednak przez przypadek, co potwierdził prawomocny wyrok sądu. Podczas zajścia zarówno on, jak i ona byli nietrzeźwi, a Joan sama chciała, żeby William zestrzelił jej z głowy kieliszek (ponieważ bawili się w Wilhelma Tella). Trauma po tym zajściu została pisarzowi do końca życia (MORGAN, 2012, s. 209–213).

Lydenberg twierdzi, że „taktyczna mizoginia” brała się z głębokiej wiary Burroughsa w to, że obecnie uciemżona społeczno-kulturowymi normami płęć żeńska może się ostatecznie wyemancypować (LYDENBERG, 1987, s. 167–171). Amerykański myśliciel wierzył zatem w „nową kobietę” („new woman”) – ostatecznie wyzwoloną, która – tak jak mężczyzna – osiągnie status queera¹¹. W docelowym (na ścieżce rozwoju ludzkiego gatunku) porządku społecznym musi więc panować bezwzględna równość płci. Autor *Nagiego lunchu*, wnioskując o odrzucenie przyjętych przez społeczeństwo hierarchii i dążenie do poznania i wyrażenia swojego „ja” w anarchicznym geście, mówi niemal to samo, co czołowe przedstawicielki drugiej fali feminizmu. Jednym z ważniejszych postulatów radykalnego feminizmu było wszakże stanowcze zerwanie z biernością i kwestionowanie patriarchalnej hierarchii społecznej, co mocno wybrzmiewa między innymi w *Sexual Politics* Kate Millett (podają za: KŁOSIŃSKA, 2010, s. 27–30). Książka ta mieści w sobie wiele treści współbrzmiących z wizją emancypacji według Burroughsa, a ponadto MILLETT (1971, s. 336–361) pozytywnie wypowiada się tam na temat literatury Jeana Geneta, którego uznaje się za intelektualnego pobratymca Burroughsa. Co istotne, amerykańska krytyczka chwali Geneta przede wszystkim za ukazanie systemu społecznej opresji, a więc za wyrażenie kwestii będącej głównym tematem całego pisarstwa Burroughsa (u niego pod nazwą „mechanizmy kontroli”).

Odrzucenie porządku społecznego przez głównych bohaterów *The Wild Boys* w świetle wiedzy na temat poglądów pisarza można odczytać jako zerwanie z patriachatem i – posłużę się tutaj terminologią Millett – subwersję „polityki seksualnej”. Postępowanie dzikich chłopców stanowiłoby więc zachętę czy też wskazanie drogi do ostatecznej emancypacji, również dla przedstawicielek płci pięknej. Co więcej, odrzucenie miłości i romantyzmu przez protagonistów *The Wild Boys* nie musi być odczytywane jako przejaw niechęci do kobiet, ale jako ucieczka od tradycyjnych schematów relacji międzyludzkich. Opresyjny charakter patriarchalnego konstruktów miłości i romantyzmu jest zagadnieniem od dekad funkcjonującym w dyskursie feministycznym. Na potrzebę zmiany postrzegania tych elementów kultury już w latach siedemdziesiątych XX wieku zwracała uwagę między innymi Shulamith FIRESTONE (1972, s. 126–155), zaliczana do tej samej frakcji co Millett. Kanadyjska feministka określała romantyzm mianem „kulturowego narzędzia seksizmu”, które skutecznie i podstępnie działa w wielu sferach relacji między płciami (FIRESTONE, 1972, s. 147). Wyzbycie się przez dzikich chłop-

¹¹ Termin *queer* odnosi się tu, rzecz jasna, zarówno do (anty)tożsamości seksualnej, jak i płciowej (LYDENBERG, 1987, s. 167).

ców wszystkiego, co związane z tradycyjnie pojmowaną miłością, wydaje się zatem stanowczym, acz skutecznym rozwiązaniem problemu niniejszych opresji. Idąc tym tropem, rezygnację z naturalnych sposobów reprodukcji w *The Wild Boys* można uznać za gest wyzwalający kobiety spod patriarchalnych opresji motywowanych potencjalnością lub często koniecznością rodzenia dzieci. Na te ograniczenia wskazywała wśród radykalnych feministek między innymi Andrea DWORKIN (2007, s. 165–172, 191–201, 242–247). Jej zdaniem, sposobem na wyzwolenie kobiet ma być nowe rozumienie relacji płciowych i seksualności jako takiej – wolne od heteronormy i zorientowania na rozrodczość, które charakteryzuje postawę dzikich chłopców i przejawia się choćby w praktykowaniu sztucznej reprodukcji i homoseksualnego, bezuczuciowego seksu.

Potwierdzeniem tezy o „taktycznej mizoginii” w *The Wild Boys* jest również sama forma powieści. Burroughs właśnie w tej książce przemycił *gros* swoich teorii i postulatów społecznych. Świat przedstawiony powieści wykreowany został na utopię. Wyraźnie ekspozowane są tu motywy humorystyczne, groteska, paradoks, hiperbolizacja; narrator ironizuje i puszcza oko do czytelnika. Nie ulega wątpliwości, że wplatając swoje poważne teorie w materię utopijnej powieści, autor zakłada, że odbiorca nie weźmie całości świata przedstawionego za poważny, realistyczny obraz bliskiej przyszłości. W *The Wild Boys* odnajdziemy więc elementy dobrze znane z utopijnych utworów światowego kanonu literatury. Gdy odniesiemy powieść Burroughsa do teorii Jerzego SZACKIEGO (2000), możemy stwierdzić, że ta queerowa, mocno korespondująca z rzeczywistością, fikcja stanowi przykład utopii miejsca, a w swojej treści ukazuje rozbieżność między książkową krainą a realiami naszego życia; jest ucieczką od czasu obecnego w poszukiwaniu lepszego świata; ma pobudzać do zmian i ukazywać wiążące się z nimi potencjalne niebezpieczeństwa. Wydaje się zatem, że takie właśnie cele przyświecały tworzeniu teorii genderowej amerykańskiego myśliciela.

Ewolucja gender

W rozważaniach współczesnego „homosapa” dążącego do osiągnięcia ostatecznej emancypacji autor *Nagiego lunchu* formułował postulaty emancypacji skierowane także do kobiet. Tym samym radykalna postawa Burroughsa w wielu aspektach łączyła się z feminizmem. Do podobnych wniosków dochodzi w swej analizie Lydenberg: „Burroughs po przyjęciu perspektywy antypatriarchalnej skupia się na dualizmie płciowym, który nazywa głównym problemem myśli i cywilizacji zachodniej. Co ciekawe, między jego [pisarza – D.B.] pozycją a radykalną teorią feministyczną istnieją zaskakujące podobieństwa. Na przykład Julia Kristeva identyfikuje się o nazwie »kobieta« jako »coś, czego nie da się przedstawić, coś,

czego nie da się wypowiedzieć, coś ponad i poza systemem nazewnictwa i ideologii«. [...] Charakteryzująca postawę Burroughsa niechęć do binarnych opozycji, do definiowania i nazywania, do opresyjnych ograniczeń i norm została, jak na ironię, wpisana przez Kristevę w jej konstrukt »kobiety«” (LYDENBERG, 1987, s. 171, tłum. – D.B.).

Feministyczna postawa Burroughsa wiąże się ściśle z jego koncepcją języka determinującą całościowy ogląd świata tego autora (i o części z tej koncepcji wynika). Twórca *Nagiego lunchu* wywodzi swoją ideę języka z semantyki ogólnej Alfreda Korzybskiego, swojego studenta. Burroughs – wychodząc od teorii polsko-amerykańskiego naukowca, wedle której nasze postrzeganie świata jest determinowane przez strukturę naszego języka – określił język mianem „kosmicznego wirusa”. Remedium na wywoływaną przez niego chorobę miały się tu okazać techniki wychodzenia z (bądź zaburzania) „systemu znaczonych”, które projektują nam rzeczywistość, a więc z całego systemu metafizycznych pojęć. Taką techniką miał być między innymi *cut-up*, a więc metoda swoistej dekonstrukcji zastanego świata za pomocą „cięcia słów” blokującego automatyczne reakcje na wypowiedzi. W ten sposób Burroughs, odrzucając (tak jak feministyczne, marksistowskie krytyczki) metafizyczne struktury patriarchalnego języka, dąży do uzyskania materialistycznego oglądu świata, to zaś zbliża pisarza właśnie do współczesnych *gender studies*.

Bibliografia

- BAKER Phil, 2010: *William S. Burroughs*. London: Reaktion Books.
- BOURDIEU Pierre, 2004: *Męska dominacja*. Przeł. Lucyna KOPCIEWICZ. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- BURROUGHS William Seward, 1985: *The Adding Machine. Collected Essays*. London: Penguin Books.
- BURROUGHS William S., 1993: *Pedał*. Przeł. Paweł LIPSZYC. Gdańsk: Phantom Press International.
- BUTLER Judith, 2006: *Krytycznie Queer*. Przeł. Agnieszka RZEPA. W: *Teorie literatury XX wieku. Antologia*. Red. Anna BURZYŃSKA, Michał Paweł MARKOWSKI. Kraków: Znak.
- CONNELL Raewyn, 1996: *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- CONRAD Joseph, 2017: *Victory*. New York: Penguin Books.
- DOUGLAS Ann, 1998: *Punching a Hole in The Big Lie: The Achievement of William S. Burroughs*. In: *Word Virus: The William S. Burroughs Reader*. Eds. James GRAUERHOLZ, Ira SILVERBERG. New York: Grove Press.
- DURCZAK Jacek, 2003: *Beatnicy*. W: *Historia literatury amerykańskiej XX wieku*. Red. Agnieszka SALSKA. T. 2. Kraków: Universitas.

- DWORKIN Andrea, 2007: *Intercourse*. New York: Basic Books.
- FIRESTONE Shulamith, 1972: *The Dialectic of Sex: A Case for Feminist Revolution*. New York: Bantam Books.
- GAGNON John, SIMON William, 1973: *Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality*. Chicago: Aldine Transaction.
- JAGOSE Annamarie, 2000: *Queer Theory. An Introduction*. New York: NYU Press.
- KŁOSIŃSKA Krystyna, 2010: *Feministyczna krytyka literacka*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- KOSOFKY Sedgwick Eve, 1985: *Between Men. English Literature and Male Homosocial Desire*. New York: Columbia University Press.
- KSIĘŻYK Rafał, 2013: *23 cięcia dla Williama S. Burroughsa*. Gdańsk: Wydawnictwo W Podwórkku.
- LYDENBERG Robin, 1987: *Word Cultures: Radical Theory and Practice in William S. Burroughs' Fiction*. Champaign: University of Illinois.
- MILES Barry, 1992: *William Burroughs. El Hombre Invisible*. London: Virgin Books.
- MILLETT Kate, 1971: *Sexual Politisc*. Tiptree: Granada Publishing Limited.
- MIKRIAMMOS Philippe, 1975: *William S. Burroughs: La Vie et L'Oeuvre*. Paris: Seghers.
- MORGAN Ted, 2012: *Literary Outlaw: The Life and Times of William S. Burroughs*. New York: W.W. Norton & Company.
- ODIER Daniel, 1989: *The Job: Interviews with William S. Burroughs*. New York: Penguin Books.
- SEIDMAN Steven, 1997: *Difference Troubles: Queering Social Theory and Sexual Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEIDMAN Steven, 2012: *Spółeczne tworzenie seksualności*. Tłum. Paweł TOMANEK. Przedmowa do wyd. polskiego Jacek KOCHANOWSKI. Warszawa: PWN.
- SZACKI Jerzy, 2000: *Spotkania z utopią*. Warszawa: Sic!
- SILVERBERG Ira, 1998: *Editor's Preface*. In: *Word Virus: The William S. Burroughs Reader*. Eds. James GRAUERHOLZ, Ira SILVERBERG. New York: Grove Press.
- ZDEBIK Jakub, 2012: *Deleuze and the Diagram: Aesthetic Threads in Visual Organization*. New York-London: Continuum.

Dezydery Bartowski

**Anihilacja „dogmatu płci”
jako droga do ostatecznej emancypacji „homosapa”,
czyli *gender* według Williama Burroughsa**

Streszczenie: W artykule przedstawiono problem „teorii genderowej” Williama S. Burroughsa. Na początku tekstu jego autor problematyzuje pozycję, jaką Burroughs zajmował w obszarze literatury, sztuki, popkultury i uniwersytetu. W drugiej części wyjaśnia, w jaki sposób Burroughs pojmował kategorię płci biologicznej i społeczno-kulturowej. W trzeciej części opisuje zagadnienie płci w powieści Burroughsa *The Wild Boys*. Następnie w tekście zaprezentowana jest Burroughsowska koncepcja *queer* oraz pokrótce wykazane zostają zbieżności między genderowymi teoriami radykalnych feministek a postawą Burroughsa wobec omawianych zagadnień. Na końcu autor artykułu zwraca uwagę na kluczowe związki Burroughsowskiej wizji seksualności i *gender*.

Słowa kluczowe: *gender*, płeć, seksualność, emancypacja, *queer*, Burroughs

Dezydery Bartowski

**The Annihilation of the “Dogma of Sex”
as the Way to the Final Emancipation of the “Homosap”
or Gender According to William Burroughs**

Summary: The article presents a thorough analysis of William S. Burroughs's gender theory. In the first part of the text, the author characterizes Burroughs's standpoint in the fields of literature, art, popculture, and the university. In the second part, the author explains how Burroughs understood the category of sex and gender. The third part is devoted to the way gender is represented in Burroughs's novel *The Wild Boys*; in the fourth one, the author presents Burroughs's conception of “queer” and shows how it corresponds with gender theories of radical feminists. The author concludes by emphasizing most important connections between Burroughs's vision of sexuality and gender.

Keywords: gender, sex, sexuality, emancipation, queer, William S. Burroughs